

שיעור לדוגמא כאמצעי בהכשרת מורים

לאה חוקב

פתיחה

"שיעור לדוגמא" הוא השיעור הניתן לכיתה בבית-הספר על ידי מורה בנוכחות אורחים זרים. שיעור לדוגמא במסגרת הסמינר למורים ניתן בדרך כלל בנוכחות כיתת הסמינריסטיות. המורה הנותן שיעור לדוגמא שונה במקרים אחדים: לעיתים ניתן השיעור על ידי המורה הקבועה של הכיתה, שהיא במקרים מסויימים "מורה מאמנת" של קבוצת סמינריסטיות. פעמים ניתן השיעור על ידי המורה בסמינר, בין אם הוא המדריך הפדגוגי המלווה את כיתתו בעבודה המעשית בבתי-הספר, ובין אם הוא המורה המקצועי המלמד את תלמידיו דידיאקטיקה של מקצועו. השיעור לדוגמא שעליו נדון במאמר זה הוא השיעור הניתן בבית-הספר על ידי התלמידה בסמינר המתכשרת להוראה, והוא ניתן בנוכחות הכיתה והמורה לדידיאקטיקה של המקצוע הנלמד.

מטרות השיעור לדוגמא שונות, הכל לפי המורה המדגים את השיעור. מורת הכיתה תמחיש בפני הסמינריסטיות את הדרך המעשית להעברת חומר לימודי מסויים בזמן מוגבל, באמצעים דידיאקטיים ההולמים את החומר והלומדים. מורה זו מכירה היטב את תלמידיה ויודעת להתאים את החומר והאמצעים ללומדים הצעירים. שיעור טוב יהווה אינטגרציה של מרכיבים שונים, אותם למדו הסמינריסטיות בדרך עיונית, ובשיעור הן צופות בהם הלכה למעשה. מורה טובה תהווה מודל לחיקוי, הן בגישתה לתלמידים והן בדרכי ההוראה שהיא מדגימה.

הדגמת שיעור על ידי המורה בסמינר מטרתה שונה אף היא בכל מקרה: המדריך הפדגוגי יכול לחלק את הדגמותיו גם לחלק קטן של השיעור, ולמקד את ההדגמה לפי הנושא הנלמד, או לפי האמצעי הבודד אותו הוא רוצה להדגיש בפני הסמינריסטיות. על סוג הדגמה זה לא אעמוד כאן.

מורה המקצוע בסמינר המדגים שיעור בפני תלמידיו, יבחר בדרך כלל להדגים נושא שעסק בו בסמינר בשיעורי הדידיאקטיקה, כדי להמחיש את הצד התיאורטי בשדה עצמו. מטרת השיעור לדוגמא הניתן על ידי הסמינריסטית היא קודם כל להביאה לידי התנסות מעשית, המונוחית על ידי המורה לדידיאקטיקה הצופה בשיעור, והמורה הקבועה המכירה את הכיתה ואת חומר הלימודים. מטרת ההדגמה בנוכחות הסמינריסטיות היא להביא

לידי סיכום מעשי את ההכנה התיאורטית המשותפת של השיעור בסמינר, כפי שיוסבר להלן.

במאמר זה נציג את שלבי היחידה לפרטיה, החל בהכנה לשיעור, ההדגמה, הצילום בוידאו והדיון שלאחר השיעור. ההדגמה תהיה על פי הסמינריון הדידאקטי ההוראת הספרות.

א. הכנת השיעור בכיתה הסמינר

העיקרון המנחה עבודה זו מניח מראש, שהתלמידות המשתתפות בסמינריון דידיאקטי של הוראת המקצוע כבר למדו את השלבים הראשוניים של דידיאקטיקה כללית, ואף התנסו במתן שיעורים או חלקי שיעורים בשנת הלימודים הראשונה או השנייה. תלמידות אלה למדו כבר בשנים קודמות את חומר הלימודים במקצוע הנדון (subject matter), במקרה זה ספרות. הדגשה זו הכרחית, כי היחידה שתוצג כאן יש בה מעין סיכום לנלמד בעבר והצבת דרך לעתיד, כלומר: הפיכתה של הסמינרסטית ממעמד של ניסוי ולימוד למעמד של מורה עצמאית בשדה.

במסגרת הסמינריון הדידיאקטי ניתן ללמד רק מספר מועט של יחידות הוראה מסוג זה שיוצג להלן. הכיתה תעבוד על מאמרים תיאורטיים, על שיטות הוראה שונות ועל הכרת תוכניות הלימודים הקשורות בהוראת העברית. הכנת השיעור לדוגמא בצוותא יהווה סיכום מעשי והתנסות של התיאוריה הנלמדת.

1. ניתוח היצירה ברמת המורה

המורה בסמינר יטיל על תלמידותיו עבודת בית: ניתוח היצירה הספרותית על כל הבטיה ומרכיביה, ברמה ההולמת אדם מבוגר, היינו: "ברמת המורה".

מטרתה של מטלה זו להרגיל את התלמידה המתכשרת להוראה להעמיק במידה מקסימאלית בטקסט, שאותו עתידה היא ללמד בבית-הספר. הוא הדין גם בהוראת תנ"ך, אגדה או משנה ושאר מקצועות. על התלמידה-המורה לעתיד לדעת את החומר על כוריה, כדי שתוכל להפיק ממנו את המירב בשעת ההוראה.

כמו כן תעינה התלמידות בלקסיקון או אנציקלופדיה כדי לשאוב ידיעות עיקריות על חיי היוצר ויצירתו. כל סופר ומשורר אותו מלמדים בכיתה, יש להכירו, גם אם ידיעות אלו אינן מועברות ישירות לתלמידים.

הדיון בכיתה בשלב ראשון יעסוק בסיכום הניתוח הספרותי: הז'אנר של היצירה, המבנה הספרותי, הדמויות (אם מדובר בסיפור) או הדובר המרכזי (אם מדובר בשירה), העלילה, הרעיונות המרכזיים והמסר. אם יש רקע מיוחד, יש לתת עליו את הדעת. התלמידות תבדוקנה במילון כל ביטוי לשוני קשה או מעורפל, כך שהיצירה תהיה מפורשת ובהירה. בדיון בשירה יושם דגש על האמצעים האמנותיים, הן בלשון הפיגוראטיבית (דימויים, מטאפורות וכד'), הן במצלול על מרכיבי השונים, החריזה החזרות ומבנה הבית, והן בפרוסודיה (משקל וריתמוס).

אם יש ליצירה הספרותית מקבילות מוטיביות, בין אם אצל אותו יוצר ובין אם אצל

יוצרים אחרים, יש לתת על כך את הדעת, כדי לבדוק לאחור מכן אם רצוי להביא יצירה כלשהי להשוואה בשעת ההוראה.

2. שיקול דעת דידיאקטי

אחר הניתוח ברמת המורה חשוב שהסמינרסטית תתבונן ביצירה מנקודת מבט שונה: התאמת היצירה ללומדים הצעירים. צריך להיות ברור שלא ניתן להעביר לילדים בבית-הספר את כל הרעיונות "הנשגבים" שהועלו בניתוח, ולא את כל האמצעים האמנותיים המצויים ביצירה. על המורה-לעתיד לברור ולשקול, מה מכל הניתוח שנעשה יכולים התלמידים להבין ולתפוס.

אציין מספר נקודות לשיקול דעת דידיאקטי:

- א. מה הם הקשיים המצויים בטקסט — קוגניטיביים ואמוציונאליים?
- ב. לאיזו רמת תלמידים הוא הולם?
- ג. מהו הזמן המתאים להוראתו?
- ד. מה הם העניינים ביצירה שראוי להשמיט?
- ה. אילו ביטויים קשים ראוי לרשום על הלוח עם פירושם?
- ו. באילו כלים ראוי להיעזר בשיעור?
- ז. באילו אמצעים רצוי להבליט את מבנה היצירה ומצלולה?
- ח. לאיזו יצירה כדאי להשוות יצירה זו?

ברור שיש לדון בכל יצירה לגופה. פעמים יש מושג קשה, שבלי הבנתו יתקשו התלמידים בהבנת היצירה, ויש לשקול מתי להסבירו. פעמים יש להקדים הרחבה של הרקע, כדי שתובן היצירה, ועוד. המורה לדידיאקטיקה יסכם עם התלמידות את כל הנקודות הרלבנטיות ליצירה הנידונה.

3. מטרות השיעור

התלמידות בסמינר תסכמנה את המטרות אותן רצוי להשיג בשיעור. מכלול "מטרות-העל" של הוראת הספרות יסכמו במהלך הלימודים. כאן יתמקד הדיון במטרות "היעד".

מטרות חינוכיות — הזדהות עם גיבורים כמודל לחיקוי; הזדהות עם רעיונות.

מטרות אמוציונאליות — הזדהות עם גיבורים כמודל לחיקוי; הזדהות עם רעיונות.

מטרות ספרותיות — הכרת סוגי ספרות (בכיתות גבוהות), מבנה פנימי, יסודות אמנותיים.

פיתוח החשיבה.

העשרת הלשון.

הבנת הנקרא ופיתוח הערכה וביקורת.

הבעה בעל-פה ובכתב (יצירתיות).

יצירת חוויה והנאה מן היצירה הנידונה ומיצירות נוספות.

על פי פתגם ההולם את היצירה, או הבהרת מושג לסילוק קושי, ועוד. יושם דגש על תפקידה של השיחה המכינה ליצירת נכונות נפשית אצל התלמידים, בצד הכשרתם להבנת החומר החדש.

ד. הדיון במערכים ייעשה כמובן אחרי בדיקת המורה. באן המקום להביא לפני הכיתה הצעות שונות לדיון בטקסט, או הבהרות שונות לעניין השנוי במחלוקת. כן תוכאנה הצעות אחדות לעבודות עם התלמידים.

לחילופין ניתן להטיל כתיבת מערך מפורט רק על התלמידה שעתידיה ללמד את השיעור לדוגמא, ומערך זה יידון בכיתה לפני ההוראה.

ב. השיעור לדוגמא – בצילום וידיאו

1. חשוב עד מאד שהסמינרסטית תכיר את הכיתה בבית הספר, שאותה היא עתידה ללמד, לפני השיעור לדוגמא. על התלמידה לצפות בשיעורים אחדים הניתנים בכיתה זו לפני השיעור שלה. עליה להכיר את הבעיות המיוחדות בכיתה, לצפות בהתנהגות התלמידים, ורצוי שתכיר כמה משמות הילדים. הכרת שמות אחדים יוצרת בכיתה הפתעה והקשבה, וכך נוצרת התייחסות אישית למורה הזרה, ש"מכירה אותנו", ועל כן אינה זרה לגמרי. מובן, שמצב זה יימנע מסמינרסטית המתרגלת בקביעות בכיתה מסוימת, ובה היא מדגימה את השיעור.

2. חייבת להיות פגישה בין מורת הכיתה ובין הסמינרסטית. עליה להכיר את החומר הנלמד הקשור לנושא השיעור, וכן את בעיות הכיתה מפי המחנכת. על הסמינרסטית לדווח על כך לכיתה בסמינר.

3. על התנהגות כיתה הסמינר בכיתה בית הספר, אולי אין צורך להעיר. אך מנסיון עלי להדגיש, שחייבת להיות הופעה בזמן ללא איחורים; יש לשבת בשקט בצורה שלא תעורר תשומת לב, ולהתנהג בצורה הולמת.

4. הדיווח על השיעור חייב להיות מדויק ומהימן, כדי שיופקו הלקחים הנכונים ותוסקנה המסקנות הרצויות, גם מעמידתה של הסמינרסטית המלמדת, גם מתגובות התלמידים ומכל מהלך השיעור.

כיום יש לנו אמצעי מעולה, הווידיאו. בעבר השתמשנו ברישום ידני של מהלך השיעור, ולא פעם היו ויכוחים על מהימנות הרישום וההתרשמות מן הסיטואציה. הרשמקול שבא להקליט את הדברים היה לעזר רב, ורק הוחמץ הצד הוויזואלי. הצילום בווידיאו עונה על המטרות, הוא מתעד, ומשאיר בידי המורה בסמינר אפשרות לשחזר את פרטי מהלך השיעור כדי לדון בהם.

אולם גם הצילום בווידיאו חייב להיות מתוכנן ומקצועי. המצלם חייב לשנות נקודות תצפית: א. עליו להתמקד בתיעוד עמידתה של המורה המלמדת, לקלוט את דבריה ושאלותיה, ולצלם את כתיבתה על הלוח בכל שלביה. ב. המצלמה צריכה לקלוט את הילדים בכיתה, את המשתתפים בפועל ואת הפאסיביים גם יחד. אין זו עבודה פשוטה, ולא פעם מוחמצת תשובה יפה של תלמיד או תגובה חשובה של המורה.

כדי למנוע הפרעות והסחת הדעת של התלמידים עקב הצילום, רצוי להסביר להם

4. הכנה משותפת של המערך לקראת הוראת היצירה.
א. הכנת המערך תיעשה בחלקה בכיתה ובחלקה בבית. המורה יטיל על התלמידות להציע "שיחה מכינה" ולהכין מערך מפורט, כעבודת בית.

אני מבקשת להדגיש את חשיבות המערך המפורט בהכשרת הסמינרסטית להוראה. נושא זה שנוי במחלוקת. יש מורים ומדריכים פדגוגיים בסמינרים המסתפקים בהכנת "ראשי-פרקים" או "תוכנית" לשיעור העתיד להינתן על ידי הסמינרסטית. הם דוגלים ב"גמישות", יכולת תימרון, או הליכה בעקבות שיחת התלמידים המתפתחת בכיתה באופן חופשי. לדעתם אין לכבול את ידי המורה על ידי תוכנית קבועה מראש. יזרום השיעור "באופן הזדמנותי", וינתן מבע חופשי לתלמידים.

מי שדוגל בהכנת מערך מפורט אינו מתנגד לגמישות או להבעה חופשית של התלמידים. אדרבה. המורה המכין את השיעור מראש ומדייק בכל פרט, נעשה בקיא בחומר הנלמד במידה כזו, שהוא יכול לאחר מכן להשתחרר מן המערך ולהיות גמיש בשעת ההוראה אך מדויק. הכנה מפורטת מכריחה אותו להתמודד עם כל הבעיות שמעלה כל פרט ופרט שבטקסט. הכנת השאלות לתלמידים נעשית בניסוח קר ושקול בבית, מתוך מחשבה והבנה, ולא על ידי "שליפה מן השרוול" בשעת השיעור. רק כך יוכל המורה המלמד להכין שאלות של חשיבה, הבנה, ביקורת והערכה, ולא שאלות אינפורמטיביות בלבד, שאינן תורמות לפיתוח אישיותו של הלומד. אם השאלות המרכזיות תנוסחנה מראש, יוכל המורה להוסיף שאלות עזר לפי הנדרש בשיעור, מבלי שתפגע רמת השיעור.

הכנת מערך כוללת פעילויות שונות: הכנת דף עבודה, הכנת שקפים, פלקטים, כרטיסי עבודה, שיעורי בית. הכנת הקמחזה חייבת אף היא להיות שקולה מראש ויש להכינה. כן יש לגוון את קריאת התלמידים, ורצוי שהסמינרסטית תכין מראש: אילו קטעים ביצירה ייקראו על ידי יחיד, אילו בדיאלוגים והיכן רצוי שתהיה קריאה במקלה, אם זה מתאים.

הכנת "ראשי פרקים" אינה יכולה להגיע לדיוקים אלה, והיא מתעלמת מבעיות רבות שמעלה הטקסט.

ב. הדיון בכיתה יכלול קריאה בקול של היצירה. יש להחזיר לתודעת הסמינרסטיות שקריאה מוטעמת בקול יש בה "חצי פירוש". היא מעין "רפרודוקציה" של היצירה, כלשונו של שטראוס*. כפעם בפעם רצוי לעשות תרגילי קריאה בקול עם שימוש ברשמקול. רק כאשר ישמיעו באוזני הקוראת את קריאתה, היא תוכל לעמוד על הטעויות, על מהירות הקריאה, ועל הרמת הטון או הנמכתו במקומות המתאימים.

ג. הדיון ב"שיחה המכינה" מפרה מאד כאשר מספר תלמידות מציעות דרכים שונות לפתוח את השיעור. השיחה המכינה קשורה למערך השיעור, ועל כן יש בהארת היצירה פנים לכאן ולכאן. יש מי שתבחר לפתוח מתוך תוכן הטקסט, או מתוך השוואה ליצירה דומה. אחרת תפתח על פי שם היצירה או הדגשת חלק ממנו. פתיחה אחרת יכולה להיות

* ראה "סוגים של 'שיחה מכינה'" בתוך: הרמתי, שלמה. "דרכי קריאה האינטנסיבית בהנחלת הלשון", סוגיות בהנחלת הלשון העברית, עמחי (1972), עמ' 139-146.

* שטראוס, אריה ל'. "מקומה של היצירה במציאות", בדרכי הספרות, מוסד ביאליק (תשי"ט), עמ' 16.

יש לשים את הדגש על הבלתי צפוי מראש, על פתרונות ואלתורים שנעשו על ידי הסמינריסטית ועל גמישותה ביחסה למערך שהוכן מראש. אם ניתנו שיעורי-בית לתלמידים, רצוי שהסמינריסטית תביא לסמינר עבודות שנעשו על ידי התלמידים, ובכך יושג היוזן חוזר לסיכום השיעור.

סיכום

תיאור שלביה של יחידת לימוד זו בסמינר, היכולה להימשך על פני חמישה-שישה שיעורים (כולל הוראת השיעור לדוגמא), מצביע על הקשר ההדוק שבין התכנון מראש, הביצוע, הדיון והמסקנות. המורה בסמינר חייב לתכנן מראש את היחידה. היצירה הנבחרת להוראה חייבת להיות אמנותית אך לא מסובכת יתר על המידה, לבל תכשיל מראש את התלמידה המבצעת.

לעיתים יחוש המורה שתלמידותיו אינן מוכנות דיין להוראת סוג ספרותי כלשהו או נושא מסוים. עליו יהיה להקדים ולהכיין בביקאות בחומר הנלמד עצמו, בטרם יותן להן לגשת ולהורות בשדה. כך תופנם חשיבותו של הניתוח ברמת המורה, ומכאן תראינה התלמידות את עושר הדעת המוקרן על השיעור גם אם חלק מן הידע נשאר ברקע ובתודעת המורה. הדיון בשיעור באמצעות בווידיאו יתרום לניתוח אובייקטיבי של השיעור לדוגמא, ותוסר מעל הסמינריסטית החרדה מפני ביקורת בכלל, וביקורת החשודה עליה כסובייקטיבית בפרט. עמידה בפני העובדות עצמן תוליד בתלמידות אחריות ומודעות, שתתרום לעיצוב אישיותן כמורות טובות בעתיד.

ביבליוגרפיה נבחרת להוראת הספרות

אדר, צבי. "חינוך דרך ספרות", לשון וספרות בבית-הספר היסודי, לכיתות ה-ח, אורים (תשט"ו), עמ' 31-17.

גדון, שמואל. "הוראת הספרות - בעיות ודרכים", לשון וספרות בבית הספר היסודי, כ"ל, עמ' 37-40.

הרמתי, שלמה. "דרכי הקריאה האינטנסיבית בהנחלת הלשון", סוגיות בהנחלת הלשון העברית, עמחי (1972), עמ' 129-146.

הרמתי, שלמה. "הוראת סיפור", החינוך (תשי"ד, אדר ב'), חוברת כ', 142-150.

זהבי, יעל. שפה ומלים בשירים - מבחר שירים בנושא הלשון העברית והצעות לדיון, מטה: המרכז לטכנולוגיה חינוכית (תש"ן).

חובב, לאה. יסודות בשירת הילדים בראי יצירתה של לאה גולדברג, כרטא (תשמ"ו).

חובר, לאה. "הוראת שירה בעזרת שקפים - בבית הספר היסודי", דרך אפרתה א', (תשנ"א), עמ' 89-112.

כהן, אדיר. דרכים בהוראת השירה, עקד (תשל"ג).

כוכבא, מ'. "הוראת שירה בלימוד הקריאה", לשון וספרות בבית הספר היסודי, לכיתות ה-ח, אורים (תשט"ו), עמ' 49-56.

צורף, יחזקאל. הוראת הספרות, רשפים (1982).

רון, צילה. הוראת שירה וסיפור אגדה, זק ושות' (תשל"ח).

ריבלין, א"א. "למידה מומחשת של ספרות", עיונים בחינוך (טבת תשל"ד), עמ' 93-116.

שראוס, אריה ל'. "מקומה של היצירה במציאות", בדרכי הספרות, מוסד ביאליק (תשי"ט), עמ' 15-32.

מראש את מטרת הצילום, ואם אפשרי הדבר, להראות להם בטוף השיעור את תמונותיהם במרקע. ומעשה שהיה בכיתה נמוכה, כשהילדים היו בטוחים שצילומים אלה יוקרנו בערב, במהירות "מבט לחדשות"...

ג. הדיון בשיעור בעזרת הווידיאו

אין ספק שיש ליחס חשיבות מרובה לדיון בשיעור לאחר מעשה. המודעות של הסמינריסטית למעשיה ולביצוע של תוכנית שהוכנה מראש, תביא אותה לשיפור ההוראה בעתיד. דבר זה יושג בתנאי שהמלמדת מכירה בטעויות, רואה אותן כמו ענינה מתוך קור רוח, שעה שהיא מרוחקת ואינה מעורבת בעשייה עצמה, היינו: לא בשעת השיעור אלא לאחר זמן. הסמינריסטית שתחוש שהביקורת היא אובייקטיבית וקונסטרוקטיבית, תקבל אותה באהדה ותפנים אותה. חשוב שהדיון יתקיים סמוך לנתינת השיעור, בעוד הרשמים חיים.

הדיון בשיעור לדוגמא יתקיים בכיתה הסמינר, בנוכחות הסמינריסטית, חברותיה, המורה לדיראקטיקה ורצוי גם בנוכחות המורה הקבועה. לדיון זה מספר שלבים:

1. פתיחת הדיון תהיה על ידי הסמינריסטית שלימדה. טוב לתת לה להעריך את מעשיה ולהביאה לביקורת עצמית, כדי להרגילה למודעות עצמית גם בשעה שהיא תהיה עצמאית בעבודת ההוראה. יש בכך מן ההגינות לתת לה להיות המבקר הראשונה, כלומר: להצביע על נקודות החולשה שבשיעור, ועל מטרות שלא הושגו, לפני שהאחרים יעלו את השגותיהם. עליה להצביע על מטרות שהושגו ועל הערכה כללית של השיעור.
2. בשלב שני תישמע הערכה וביקורת מפי התלמידות, דברים מרכזיים יישמו על הלוח הכהנה לצפייה בווידיאו.

3. המורה ימקד את הראוי לעיון ובדיקה חוזרת באמצעות הווידיאו: עמידת המורה לפני הכיתה; כתיבה על הלוח ומראה הלוח בכל שלב, דרך התייחסותה של המורה לתלמידים; שיתוף מירבי ופנייה אל השותקים, התייחסות לתשובות התלמידים וניצולן בבניית השיעור וכיוצא בכך. כן יקנה המורה את תשומת הלב בשעת הצפייה החוזרת לשימוש באמצעי עזר.

4. הצפייה בווידיאו חייבת להיעשות תוך התמקדות בסיטואציות מרכזיות, או תוך כדי כך שהמורה מציב מראש מטרה לדיון. יש לעצור את הסרט במקומות הפרובלמטיים, לראות איך נהגה המורה, ולקיים דיון קצר בדרך הנאותה שבה היה עליה לנהוג. קטע שנוי במחלוקת, יוקרן שנית תוך התבוננות מירבית. כמו כן על המורה להסב את תשומת לב התלמידות להתבונן במהלכים מוצלחים ובישמוש באמצעי-המחשה יפים. הלימוד מן החיוב חשוב ביותר.

המורה יסב את תשומת לב התלמידות ללשונה ושפתה של המורה. זו הזדמנות של תיעוד מדויק של הבעה בעל-פה, והדגשת חשיבות שפתה של המורה כמודל לחיקוי התלמידים.

לסיכום הצפייה בווידיאו יש להחזיר את התלמידות לראשית היחידה הלימודית, לתכנן שנעשה בכיתה מראש. יש להוציא מסקנות מתוך השוואה בין התכנון לבין הביצוע.